

VITTEPRAETJE

Het kwartaalblad van
Oudheidkundige Vereniging

Herderewich

Anno 2009

ISSN 1386-1484

13e jaargang, nr.

1

VITTEPRAETJE

Kwartaalblad van de Oudheidkundige Vereniging HERDEREWICH

Postbus 210.....3840 AE Harderwijk

E-mail: redactie@herderewich.nl Internet: www.herderewich.nl

GIRO 3036192

Met in dit nummer:

Verenigingsnieuws	2
Honderd jaar Sonnevand (2)	10
De pest in de middeleeuwen	20
Nederlandsche Jaerboeken (10)	31
Het hek om de Juliana-eik	34
Van alles wat ver-EEUW-igd (40)	36

*Zegel van de kooplieden van Harderwijk uit 1262.
Randschrift: "sigillum burgensium de herderewich"*

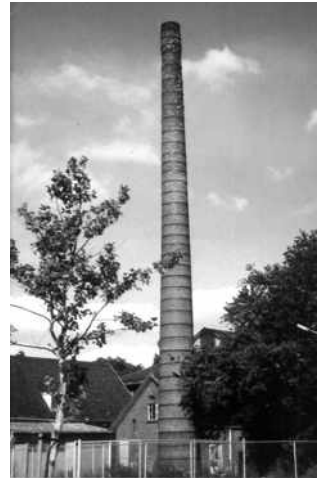
Verenigingsnieuws

Agenda

14 april 2009

Lezing: De geschiedenis van de Nederlandse Zuivelfabrieken. Aanvang: 20.15 uur Plaats: Catharinakapel, Klooster 1, Harderwijk.

De lezing handelt over de oprichting van zuivelbedrijfjes in Gelderland; wat speelde er en wanneer werd het een succes of ging het mis? In Harderwijk begon "Amersfortia" uit Amersfoort in 1906 met een melkinrichting, welke in 1940 overging naar de toen opgerichte "Verenigde Veluwe Melkproducten fabriek" (V.V.M.) te Nunspeet.

29—31 mei 2009 Kulting

Als afsluiting van het culturele seizoen organiseert de Stichting Kulting Harderwijk op deze dagen een manifestatie, waarbij iedereen artistieke of creatieve kunstvormen aan een breed publiek kan tonen. De Vischpoort is op die dag geopend.

13 juni 2009 Aaltjesdag

Tijdens Aaltjesdag zal de Vischpoort van 10.00 uur tot 17.00 uur geopend zijn. Voor de leden staat de koffie dan klaar.

29 augustus 2009 Visserijdag

De jaarlijkse Visserijdag in Harderwijk is een bijzonder evenement. De organisatoren van deze dag willen hiermee de visserijgeschiedenis van onze stad in ere houden. Natuurlijk is ons onderkomen de Vischpoort geopend. Tevens zullen we met een kraam op de Havendam staan.

12 september 2009 Open Monumentendag

Een dertiental monumenten zullen van 10.00 uur tot 17.00 uur opengesteld zijn. Het landelijk thema is "Op de kaart". Herderewich en het Gilde van Stadsgidsen zullen de verzorging van dit evenement voor hun rekening nemen. Te zijner tijd zal er meer informatie op onze website www.herderewich.nl en op de landelijke site www.openmonumentendag.nl te zien zijn. Tevens zal de regionale pers aandacht aanbesteden aan de Open Monumentendag.

Herderewich heeft een onderkomen

Wethouder H. Schipper, Herderewich en het Gilde van Stadsgidsen hebben op 25 februari j.l. een huurovereenkomst getekend. Herderewich wordt de hoofdhuurder van de Vischpoort en het Gilde van Stadsgidsen de onderhuurder. Na 37 jaar heeft Herderewich toch een eigen onderkomen. Vanuit de Vischpoort kan onze vereniging veel beter naar buiten treden tijdens festiviteiten. Ook zal de bibliotheek naar de Vischpoort worden overgebracht. De boeken kunnen dan weer aan de leden worden uitgeleend.

Het Gilde van Stadsgidsen zal de Vischpoort gebruiken als uitvalsbasis voor de dagelijkse stadswandelingen. Wanneer de officiële opening zal zijn is nog niet bekend.

Harderwijk, venster op het heden en het verleden

Het boek "Harderwijk, venster op het heden en het verleden" kwam in samenwerking met Boekhandel William Hartman, Uitgeverij Diepenmaat en de Oudheidkundige Vereniging Herderewich tot stand. Bij de presentatie in de winkel aan de Luttekepoortstraat op vrijdag 14 november 2008 nam burgemeester John Berends het eerste exemplaar van voorzitter Niek de Jong van Herderewich in ontvangst. De Oudheidkundige Vereniging leverde de teksten, die door Geert Bors bewerkt werden. Fotograaf Rob Elfring maakte de nieuwe foto's, die afgewisseld werden met oude Ansichtkaarten. In een aantal thema wordt de historie van de stad belicht, zoals de Hanze, kerken en kloosters, het garnizoen, de visserij en niet te vergeten het dorp Hierden. Maar ook beroemdheden zoals Boerhaave, Linnaeus en Frans Junghuhn hebben hun sporen achtergelaten in Harderwijk. Samengevat 'Harderwijk, venster op het heden en het verleden' is een 128 pagina's tellend boekwerk over de Harderwijker en Hierdense historie. Het is te koop bij Boekhandel Plantage Books & More Hartman, Luttekepoortstraat en kost € 25,-. Leden van Herderewich kunnen het voor € 15,- verkrijgen.

Gerestaureerde kanonnen bewaken de binnenstad

Twee als nieuw uitzierende oude kanonnen bewaken weer de Binnenstad van Harderwijk. Het oude geschut was toe aan een flinke opknappbeurt. De kanonnen hadden vele jaren blootgestaan aan weer en wind: de ene voor het rondeel op de Vitringasingel en de andere in het Plantagepark nabij de ijsbaan. De afgelopen tijd zijn ze grondig onder handen genomen. De schietbuis van de voorladers is dik in de verf gezet. De affuiten, de houten onderstellen, waren deels verrot en zijn geheel vervangen.

De werkzaamheden zijn uitgevoerd door de Gresbo en vrijwilligers van de Oudheidkundige Vereniging Herderewich. De beide kanonnen zijn voorladers; pas rond het eind van de negentiende eeuw was men in staat om aan de achterzijde van de schietbuis een sluitmechanisme te construeren, dat in staat was om krachten te doorstaan die optraden tijdens het afvuren.

Wethouder van Cultuur en Binnenstad Henk Schipper onthulde de opgeknapte kanonnen op dinsdag 24 februari. Dat gebeurde op de Vitringasingel ter hoogte van het Klooster. De kosten zijn gedekt uit gelden voor de Kwaliteitslag Binnenstad.

Karel Mars herdenking

Op zaterdag 11 april herdenkt de Catharinaparochie van Harderwijk, dat het 25 jaar geleden is dat pastoor Karel Mars overleed. Karel Mars was een van de oprichters en de eerste voorzitter (1972-1983) van Herderewich.

De parochie laat deze herdenking gepaard gaan met de uitgave van een boekwerkje. In deze uitgave, die tot stand kwam in samenwerking met Herderewich, zijn alle artikelen bijeengebracht die Karel Mars over de Harderwijker parochiekerken heeft geschreven in de parochiebladen Sirene en Kontakt en de Herderewich Kroniek. Het eerste exemplaar zal op die dag gepresenteerd worden. De leden van Herderewich zijn van harte uitgenodigd. Aanvang: 14.00 uur op de Van Maerlantlaan 1. Het boekje wordt gratis aan de leden van Herderewich verstrekt. Het zal samen met het Vittepraetje bij u bezorgd worden.

Nieuwe website www.herderewich.nl in de lucht

In de laatste ledenvergadering van 4 maart j.l heeft onze webmaster Richard Schouten zijn functie in het bestuur van Herderewich neergelegd. We bedanken Richard voor zijn jarenlange inzet voor onze vereniging, waarin de opzet en het beheer van de website een belangrijke plaats hebben ingenomen.

Het vertrek van Richard betekent dat er een nieuwe webmaster is gezocht en deze is gevonden in de persoon van Otto Büttner. Otto Büttner is inmiddels druk bezig met het bouwen van een nieuwe site voor Herderewich die onder **www.herderewich.nl** in de lucht gaat komen. Zo beschikt de oudheidkundige vereniging weer over een uiterst modern medium, de website. Otto Büttner maakt met zijn onderneming OGB Design websites voor stichtingen, verenigingen en bedrijven (www.ogb-design.nl).

Op de site worden op een overzichtelijke manier de verschillende onderdelen van de vereniging gepresenteerd, waaronder nieuws, de agenda, de activiteiten en de webwinkel. Belangstellenden kunnen zich via de website aanmelden als lid. De website is daarmee een belangrijk communicatiemiddel dat in de toekomst een belangrijke plaats zal innemen in de communicatie met de achterban.

Nieuwe bestuursleden stellen zich voor

Mijn naam is **Barend Kappers**, 53 jaar en mijn hele leven woonachtig in Harderwijk samen met Leidy, mijn vrouw. Ik ben werkzaam bij de Rabobank Randmeren (Harderwijk) en ben daar accountmanager Hypotheken. Tot op heden heb ik vooral bestuursfuncties uitgeoefend binnen de voetbalwereld in Harderwijk bij V.V.O.G.

Nu zit ik bij V.V.O.G. alleen nog in de technische commissie en in de schoolvoetbalcommissie regio Harderwijk. Daarnaast doe ik nog van allerhande zaken in en om de vereniging V.V.O.G. Ik ben al jaren lid van de Oudheidkundige Vereniging Herderewich en ben altijd al geïnteresseerd geweest in het wel en wee van Harderwijk. Dit geldt zowel voor het Harderwijk van vroeger als ook van heden. Op het moment dat Jeroen de Jong mij vroeg voor een bestuursfunctie, aangezien men nog een aantal vacatures had, heb ik uiteindelijk ja gezegd tegen de functie van secretaris bij de vereniging. Tijdens de op 4 maart gehouden ledenvergadering heeft de vergadering mij gekozen en ik hoop de verwachtingen die men van mij heeft in te kunnen vullen.

Piet Stellingwerf, wonende te Harderwijk, is op 4 maart j.l. op de algemene ledenvergadering gekozen als beoogd opvolger van onze voorzitter Niek de Jong. Omdat hem een zware erfenis te wachten staat, is besloten dat hij eerst een jaar als vice-voorzitter zal optreden om in de volgende algemene ledenvergadering Niek op te volgen. Piet stelt zich als volgt voor: Ik ben 61 jaar, getrouwd met Janny, 2 kinderen en 3 kleinkinderen. Ik ben gepensioneerd en was daarvoor beroepsmilitair. Mijn andere "functies" zijn:

1. Lid van het Gilde van Harderwijker Stadsgidsen, dus stadsgids.
2. Lid van het gemeentelijk beleidsteam Wijkaanpak.
3. Oppasopa!!

Ik ben geen geboren Harderwijker, maar 6½ jaar geleden, na mijn pensionering, ben ik me gaan verdiepen in de geschiedenis van onze mooie stad en in het bijzonder van Harderwijk als vestingstad. Ik houd mij bijna dagelijks bezig met deze geschiedenis en doe ook veel onderzoek. Dit laatste is geweldig leuk. Wat ik graag zou willen is dat er nog meer mensen onderzoek gaan doen en ik sluit mij daarom aan bij de oproep van Mevrouw Uittien van de werkgroep genealogie, aan bereidwillige mensen om de werkgroep te komen versterken. Er is nog veel meer onderzoek nodig. Het kost tijd, maar die tijd is afhankelijk van welk onderzoek, groot of klein. Het moet toch mogelijk zijn dat er in een vereniging met meer dan 500 leden mensen zitten die dit willen doen. Wat ligt er nog? Ik noem een aantal onderwerpen: de voormalige asbestfabriek Asbestona, de periode van het Koloniaal Werfdepot, Eibert den Herder, Harderwijk als vestingstad, de gemeentelijk visafslag, de scheepswerven die er geweest zijn en misschien is er nog wel meer. Meldt u aan en laat uw bestuur niet in de steek!

Voorjaarsexcursie naar kasteel De Cannenburch

Voor de voorjaarsexcursie brengen we een bezoek aan het kasteel De Cannenburch te Vaassen. Het programma is als volgt: Vertrek op zaterdagmiddag 16 mei om 13.00 uur vanaf de parkeerplaats bij de flats aan de Vondellaan. Bezoek aan het kasteel om 14.00 uur, onder leiding van een deskundige gids. Na afloop drinken we in de taveerne van het kasteel koffie/thee met iets erbij en rond 17.00 gaan we terug naar Harderwijk.

We gaan met eigen vervoer. De kosten bedragen:
Entree kasteel met rondleiding € 4,50. Consumptie: € 5,00
Bijdrage in het brandstofverbruik van de chauffeur: +/- € 2,50
De Cannenburch is een kasteel met twee bouwhuizen uit de 16e tot en met de 18^e eeuw met een parkbos met weilanden, lanen, vijvers en wandelpaden. Het is in het midden van de 16e eeuw herbouwd op de ruïne van een eerder kasteel.

De vroegste vermelding dateert uit 1365; sedert 1402 wordt het genoemd als een leengoed van de hertogen van Gelre. Hoe het oude kasteel eruit heeft gezien is niet bekend. Het was de Gelderse maarschalk Maarten van Rossum die, samen met zijn neef Hendrik van Isendoorn het kasteel herbouwde. Omdat Maarten in 1555 overleed en zijn neef de bouw heeft voltooid, heeft de maarschalk er zelf nooit gewoond. De nazaten van Hendrik van Isendoorn hebben tot diep in de 19e eeuw het huis bewoond. De vertrekken zijn in bewoonde sfeer ingericht met een belangrijke collectie meubels, porselein en schilderijen. Er is getracht het karakter van het interieur uit de dagen van het verleden te benaderen.

Opgave: Jaap de Groot
tel. 06-51594290
of via excursie@herderewich.nl

foto: Elco Kroek

Honderd jaar Sonnevank (2)

door Theo Bakker

De Tweede Wereldoorlog betekende ook voor Sonnevank een moeilijke periode. In de eerste jaren leek er niet zoveel aan de hand en gingen de zaken zoals voorheen. In de loop van de tijd werd wel de situatie rond de voedselvoorziening nijpender en werd het moeilijk om patiënten van hun dagelijkse maaltijd te voorzien.

Onder leiding van de arts A. Hoogendijk werden melktransporten georganiseerd vanaf het Kampereiland. Ook dr. Gerbrandy, Fries van geboorte, die tijdens de Eerste Wereldoorlog in Sonnevank had gewerkt verleende zijn diensten en verzorgde vanuit Leeuwarden voedseltransporten naar Sonnevank. Met alle gevaren van dien bleef de voorraad op peil en bleef men in staat om de honderden patiënten in elk geval van het meest elementaire te voorzien. Andere medewerkers gingen er op de fiets of per tandem op uit om in de omgeving melk in te kopen. Met de melkbussen aan het rijwiel maakte men de terugtocht naar het sanatorium. Toch ging bij veel patiënten het gewicht en de conditie uiteindelijk achteruit. De oorlog liet ook bij individuele patiënten haar sporen achter.

Verduistering

In Sonnevank had men ondertussen maatregelen genomen om de ramen te verduisteren en op het terrein putten te graven om te schuilen. De legerplaatsen in de omgeving van Harderwijk en Ermelo konden gemakkelijk het doelwit worden van bombardementen door geallieerden en het sanatorium kon gemakkelijk voor een kazerne worden aangezien. Verduistering was dan ook het parool, zeker toen aan het einde van de oorlog de bommenwerpers regelmatig overvlogen. Bommen zijn er gelukkig nooit gevallen.

Sonnevanck was een geschikte plaats om onder te duiken. Er waren veel gebouwen met een wirwar aan gangen en ruimtes en het lag prachtig verscholen in het bos. Er zijn dan ook verschillende onderduikers geweest tijdens de oorlog. De Duitsers op hun beurt waren niet zo gecharmeerd om het sanatorium te doorzoeken. Er was altijd angst voor besmetting met tuberculose en dit werd door de medewerkers flink aangedikt. Zo bleven de ongewenste pottenkijkers zoveel mogelijk van het terrein, maar toen in 1944 de bemanning van een neergeschoten vliegtuig werd gezocht, hielden leden van de Sicherheitsdienst toch een razzia in het sanatorium. Twee onderduikers werden ontdekt en afgevoerd naar kamp Amersfoort. Een medewerker van Sonnevanck, Arie Veltman, werd tijdens de razzia neergeschoten en overleefde de aanslag maar net. In het huis van de predikant ds. Riphagen werden exemplaren van 'Vrij Nederland' gevonden. De dominee dook onder om arrestatie te voorkomen.

Taeke Ferwerda

Ook de voorzitter van het bestuur, ds. Taeke Ferwerda, hield zich bezig met ondergronds werk. In zijn Keizersgrachtkerk in Amsterdam werden bij een huiszoeking wapens en illegale kranten gevonden. Taeke Ferwerda werd samen met koster Siebren van de Baan gearresteerd en toen de leiders van de ondergrondse onvindbaar bleven, gefusilleerd. Naarmate de oorlog langer duurde werd de toestand in het sanatorium moeilijker. Voor de bestuursleden werd het reizen per trein naar Harderwijk steeds gevaarlijker en het risico onderweg opgepakt te worden was groot. Er werden in het sanatorium evacués uit het verwoeste Arnhem opgenomen. Het gebrek aan voedsel werd steeds nijpender.

Balans

De bevrijding was dan ook werkelijk een bevrijding en toen de balans werd opgemaakt bleek dat men de oorlog zonder al te grote schade was doorgekomen. Het sanatorium was niet gebombardeerd en ook het onroerende goed van Sonnevanck in Rotterdam was gespaard gebleven. Het aantal tuberculosepatiënten was explosief gegroeid, maar er was natuurlijk een enorme schaarste aan middelen. Positief was dat door de bezetters een verplichte ziektekostenverzekering, het ziekenfonds was ingesteld waardoor de kosten van behandeling in een sanatorium voortaan gedekt waren. Ook was er in de oorlog met tuberculose besmet vee (parelziekte) afgevoerd. Een andere verplichting was dat men verplicht was om voortaan de melk te pasteuriseren, waardoor een aantal besmettingsbronnen voor tuberculose werden geëlimineerd.

Door de oorlog was het aantal tuberculosepatiënten flink gestegen en ook in de kampen in Duitsland waren veel overlevenden met de tuberkelbacil besmet. Sonnevanck moest dus uitbreiden, maar bouwmaterialen waren schaars. Er werd een oplossing gevonden in de zogenaamde Zweedse barakken, van hout, die snel gebouwd konden worden. De barakken deden overigens jarenlang dienst, eerst als ziekenzaal, later als verblijf voor medewerkers.

Steeds weer was uitbreiding van het sanatorium nodig en altijd werd er wel gebouwd. Ook de keuken moest regelmatig worden aangepast en er werden aan de Leuvenumseweg een aantal woningen voor personeelsleden gebouwd.

De ontwikkelingen in de geneeskunde stonden niet stil. Er kwam een eigentijds laboratorium, de röntgenkamer werd aangepast en vernieuwd en tal van investeringen maakte de behandeling van tuberculose dragelijker en beter. Daar bleef overigens wel tijd voor nodig want de bedkuren bleven onverminderd lang. Ook bleven er strenge regels zowel voor medewerkers als patiënten.

Nieuwe medicijnen

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd een belangrijke ontdekking gedaan die grote gevolgen had voor tuberculose en tuberculosebestrijding. In 1946 ontdekte men streptomycine, een antibioticum. In 1946 werd Para-Amino-Salicylzuur (PAS) ontwikkeld en in 1952 isonicotinezuur (INH). Door deze nieuwe medicijnen werd iets mogelijk wat tot dan toe feitelijk onmogelijk was geweest. Tuberculose bleek te genezen. Door de behandeling met deze nieuwe medicijnen werden de bacteriën gedood en kon het weefsel zich herstellen. Patiënten werden weer beter. Ook een andere techniek maakte opmars, de chirurgie. Door nieuwe operatietechnieken werd het mogelijk door tuberculose besmet weefsel te verwijderen waardoor genezing mogelijk werd. Vele gebeden werden verhoord: de bijna ongeneselijke ziekte waar iedereen bang voor was bleek overwinbaar. Maar het zou nog wel even duren voor de laatste tuberculosepatiënt genezen was en de sanatoria haar deuren konden sluiten. In Sonnevanck werd in de jaren vijftig rustig doorgebouwd en in de ontwikkeling naar een moderne inrichting liep men voorop. Dr. Bergsma promoveerde kort na de oorlog tot 'Doctor' in de geneeskunde en alleskunner Tavenier bouwde en ontwikkelde aan zijn sanatorium.

Sonnevanckschool

Omdat er ook veel kinderen besmet waren was er een kinderpaviljoen nodig en de vereniging bracht de fl. 500.000,- die daarvoor nodig was, bij elkaar. Omdat er veel kinderen kwamen was er onderwijs nodig en in 1953 werd de Sonnevanckschool opgericht.

Het onderwijzend personeel van Sonnevand, van links naar rechts: mej. Veldhorst, mej. v. d. Vegt, de hr. Hoekstra, de hr. Visser, het hoofd der school de hr. van Mourik en mej. Laninga.

Op vijftien leerlingen mocht een onderwijskracht worden aangesteld. Op haar hoogtepunt telde de school 6 onderwijzers.

De jongere kinderen volgden onderwijs in rekenen, taal en in kennis van de Bijbel, die de grondslag van het sanatorium vormde. Oudere leerlingen konden worden opgeleid in Engels, Duits, Wetkunde en handelskennis. Ook kon men voor het Ulo diploma worden opgeleid. Er was eveneens veel aandacht voor creatieve vakken, zoals handvaardigheid en muziek. Er kwam zelfs een kunst schilder uit Assen om les te geven in tekenen en schilderen. Voor de kinderen was de school een uitkomst. Het gaf vulling aan de eindeloos lange dagen en men liep niet achter als men na maanden opgenomen te zijn geweest in het sanatorium weer naar huis terugging. Toch zijn de lange periodes van opname en de strenge regels voor veel kinderen een traumatische ervaring geweest. Ze kwamen in een vreemde omgeving, ver van huis en bezoek kwam hooguit eens per week.

De regels waren streng: bedrust, veel eten en luisteren, en dat viel niet altijd mee. Ook de onderzoeken waren pijnlijk en werden weinig subtiel uitgevoerd. De goede zorg van toen was andere zorg als de zorg van nu en er werd weinig rekening gehouden met individuele behoeften en angsten. Daar was de tijd nog niet rijp voor. Ondanks bovengenoemde kanttekeningen hebben veel patiënten uit die tijd hun leven te danken aan de strenge en compromisloze behandeling van tuberculose.

Irene Paviljoen

In 1955 werd het nieuwe Irene paviljoen voor kinderen geopend waarin ook de school een onderkomen kreeg. Het was een voor haar tijd modern gebouw met ruime vertrekken en frisse kleuren. Elders in het land kregen sanatoria te kampen met lege bedden.

Het kinderpaviljoen had een aanzuigende werking en Sonnevanck lag vol. Bij het bestuur en de directie van Sonnevanck was echter wel het besef ontstaan dat door de toepassing van de nieuwe geneesmiddelen een ommekeer tot stand zou komen. Als er niets gebeurde zou ook Sonnevanck getroffen worden door leegstand. Na rijp en intensief beraad diende men bij het Ministerie van Sociale Zaken een verzoek in voor de oprichting van een ziekenhuis welke vergunning in 1957 werd verleend. In het hoofdgebouw mocht een ziekenhuis van vijftig bedden worden geopend met een nieuwe medische staf. Het nieuwe ziekenhuis ging Boerhaave Ziekenhuis heten, naar Herman Boerhaave die in 1693 in Harderwijk gepromoveerd was.

Jubileum

1958 was ook het jaar van het vijftigjarige jubileum. De raadselachtige moord op een 25-jarige receptioniste wierp een schaduw over het jubileum. Ondanks uitgebreide naspeuringen en onderzoeken werd de moord nooit opgelost.

Toch was er veel aandacht voor het jubileum, dat ook werd aangegrepen om nieuwe fondsen te werven. Er verscheen een jubileumboek en een jubileumnummer van het Sonnevanck-magazine Contact. Voor de relaties werden er Sonnevanck-dagen georganiseerd en het sanatorium kreeg ook weer eens positieve aandacht in de media.

Volksziekte

Hoewel vanaf de jaren vijftig tuberculose succesvol behandeld kon worden was de strijd tegen de ziekte nog lang niet gestreden. Sonnevanck groeide en op het hoogtepunt exploiteerde het sanatorium meer dan 300 bedden. In 1957 gaf directeur Bergsma een interview aan De Spiegel, het geïllustreerde weekblad van Protestants Christelijk Nederland. 'In 1956 overleden er in Nederland nog 537 patiënten aan tuberculose en werden er ruim 7.000 nieuwe patiënten ingeschreven. Ze behoefden niet allemaal te worden opgenomen. Veel mensen kuurden thuis of in een ziekenhuis in de omgeving, maar tuberculose was nog een echte volksziekte', aldus dr. Bergsma.

Sonnevanck timmerde aan de weg. Het suppletiefonds organiseerde vanuit haar kantoor in Deventer landelijke acties om geld in te zamelen. Er werden postzegels en doppen van melkflessen gespaard, sluitzegels verkocht en er werd gecollecteerd. Netwerken van ex-patiënten en steuncomités van lokale kerken verkochten ambachtelijke producten, waarvan de opbrengst naar Sonnevanck ging en op familiedagen trokken duizenden naar Harderwijk. Er werden één of meerdere grote tenten geplaatst en op een familiedag stroomden belangstellenden uit het gehele land naar Harderwijk.

De plaatselijke politie werd ingezet om het parkeren van de bussen in goede banen te leiden en in de tent werd de dag geopend door de voorzitter of de directeur. Voor de kinderen was er amusement, voor de volwassenen waren er toespraken van levenbeschouwelijke aard. Er werd gedankt, gezongen en gebeden en uiteraard werd er gecollecteerd voor weer een nieuw belangrijk project. In 1960 ging een grote wens in vervulling. Sonnevanck bouwde haar eigen kerk die in 1961 werd geopend. De kerkzaal vervulde een belangrijke rol in het sanatorium en de wekelijkse kerkdienst werd door velen bezocht. Niet alleen door patiënten uit het sanatorium, maar ook door familieleden en medewerkers uit de omgeving. De kerkzaal werd de parel op de kroon van Sonnevanck en ziekenhuis Boerhaave en is nog steeds in gebruik. Ook voor de medewerkers was ruimte nodig. Sonnevanck kreeg niet alleen leerlingen voor de opleiding ziekenverzorging, maar ook leerlingen voor de opleiding A-verpleegkunde.

Omdat het complex ver buiten de stad lag was het gemakkelijk als medewerkers intern konden wonen en het wonen op de bovenverdieping van de afdelingen was niet ideaal. 'Draag uw steentje bij' heette de actie die door het suppletiefond op touw werd gezet en waarmee duizenden guldens werden binnengehaald. In 1969 werd de personeelsflat, toen nog zusterflat geheten, feestelijk geopend door burgemeester Numan. De flat beschikte over drie verdiepingen met kleine appartementen, een gemeenschappelijke woonkamer en ruimte voor het geven van de lessen. Tientallen zusters in opleiding betrokken de flat, toen nog onder toezicht van een mentrix, die oog hield op de orde en de goede zeden. Voor veel medewerksters was de personeelsflat van Sonnevank de eerste zelfstandige woonvorm, ver van het ouderlijke huis. Veel medewerksters kwamen uit het noorden en waren opgegroeid in gereformeerde gezinnen. Sonnevank was hun eerste stap in de wereld.

In de loop van de jaren liep het aantal tuberculosepatiënten geleidelijk terug en toen in 1964 de nieuwe directeur Karsemeijer het roer overnam werd hij direct geconfronteerd met een grote uitdaging. Het relatief nieuwe Irenepaviljoen werd ingericht als verpleeghuis en Sonnevank kreeg spoedig toestemming om naast een sanatorium en een ziekenhuis ook een verpleeghuis te beginnen.

Dr. Bergsma nam afscheid na een mooie loopbaan. Hij was gepromoveerd en geridderd en had van Sonnevank een vooraanstaand instituut gemaakt. Dertig jaar lang stond hij aan het roer van het sanatorium en was hij ook echt 'de baas'. Weinig ontging hem en hij hoorde alles. Hij trad aan in een periode dat het sanatorium in grote moeilijkheden verkeerde, loodste het instituut door de crisis en de oorlog en bouwde het op tot een vooraanstaand instituut. Bovendien legde hij de basis voor het ziekenhuis en het toekomstige verpleeghuis.

Dr. Bergsma werd als medisch directeur opgevolgd door dr. Zijlstra. Begin jaren zeventig was het aantal patiënten zo terug gelopen dat het sanatorium Sonnevandk haar deuren moest sluiten. Veel andere sanatoria in Nederland waren Sonnevandk al voorgegaan. De Inspectie voor de Volksgezondheid hield twee sanatoria in stand, in Appelscha en in Bilthoven. Inmiddels waren zowel het ziekenhuis als het verpleeghuis belangrijker geworden dan het sanatorium, dus lege bedden kwamen er niet, die werden snel weer opgevuld. De invoering van de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten in 1968 stond garant voor de financiering van zorg aan langdurig zieken. Wel moest er nodig weer gebouwd worden, want de oude sanatoriumgebouwen waren niet meer geschikt.

Er ontstonden plannen voor nieuwbouw en in 1973 werd het nieuwe verpleeghuis geopend. In eerste instantie bestond dat uit vier afdelingen voor somatische patiënten, met een capaciteit van 120 plaatsen. Het verpleeghuis was voorzien van de nieuwste snuffjes: zo kwam er een moderne afdeling fysiotherapie met een oefenzaal en een modern vlinderbad. Het ziekenhuis en het verpleeghuis waren instellingen die waren voortgekomen uit het oude Sonnevandk. Sonnevandk bleef een bijzondere gemeenschap. Veel medewerkers woonden in de buurt van het sanatorium en ze hadden veel gemeenschappelijk. Verjaardagen vierde men samen en men deelde lief en leed. Het had te maken met de ligging, zo'n vijf kilometer buiten de stad, waardoor men vaak op elkaar was aangewezen en het had ook te maken met het gemeenschappelijke ideaal waarvoor men naar Harderwijk was gekomen.

Medewerkers van de verpleging rond 1912

De ontwikkelingen volgden elkaar op. In 1983 werd het verpleeghuis uitgebreid met drie psychogeriatrische afdelingen en een afdeling dagbehandeling. Het Boerhaave ziekenhuis fuseerde met het Piusziekenhuis uit Harderwijk en Ziekenhuis Salem uit Ermelo. In 1987 betrokken ze samen het nieuwe St. Jansdal Ziekenhuis. Ook bij verpleeghuis Sonnevancq werd samenwerken het parool. In 1998 fuseerde het met Randmeer Zorgcentrum en Zorgcentrum Weideheem tot Stichting 'Het Huis', maar daarmee hield de samenwerking niet op. In 2005 volgde een fusie met zorgcentra uit Putten en Ermelo en werd de Zorggroep Noordwest Veluwe een feit, een grote instelling met een achttal locaties. Het terrein van het voormalige sanatorium was inmiddels door projectontwikkelaars opgekocht en verkaveld. Waar eerder de tuberculosepatiënten door het bos wandelden stonden nu villa's en landhuizen. Ook het oude hoofdgebouw van het sanatorium, in 1910 gebouwd, werd afgebroken en weer opgebouwd tot woonvoorziening.

In 2005 was het 100 geleden dat de 'Vereeniging tot Christelijke Hulp aan Tuberculoselijders' in Utrecht werd opgericht, een stichting die begon met ambities en geloof in de goede zaak. In het licht van dat geloof zijn in die honderd jaar duizenden patiënten behandeld en verpleegd. Als we nu vraagtekens zetten bij de manier waarop dat soms gebeurde, moeten we niet vergeten dat in het kader van die tijd te plaats. Er waren nog geen patiëntenrechten en er was nog geen wet op de geneeskundige behandelovereenkomst. Duizenden hebben hun leven te danken aan de zorg die in Sonnevancq is geboden en hele generaties verpleegsters en behandelaren hebben er gewerkt.

Sonnevancq is uniek in Nederland, vooral door haar succesvolle geschiedenis en het vermogen zich aan te passen aan veranderende omstandigheden. Een ding is in al die jaren niet veranderd: het vermogen om de naasten lief te hebben als zichzelf en hieruit de kracht te putten zieken en hulpbehoevenden te verplegen en te verzorgen.

Bron voor dit artikel is het boek Honderd jaar Sonnevancq dat in 2005 is verschenen ter gelegenheid van het honderdjarige bestaan. Honderd jaar Sonnevancq is te verkrijgen bij het Stedsmuseum en Boekhandel Plantage Books & More in Harderwijk.

'Ergens de p(est) over in hebben', 'iets mijden als de pest', 'dat is de pest voor hem'; het zijn enkele uitdrukkingen die aangeven welke negatieve klank het woord pest in de loop van de geschiedenis heeft gekregen en – hoewel de ziekte vrijwel niet meer voorkomt – feitelijk tot op de dag van vandaag heeft behouden. Wat was echter die pest, hoe ernstig en ingrijpend is deze ziekte geweest en waarom is in het collectieve bewustzijn de herinnering eraan ook zo levend gebleven?

Vanaf ongeveer het midden van de veertiende eeuw, toen de ziekte zich ineens en op grote schaal in Europa voordeed, zijn er in Europa daarna tal van meer of minder hevige pestepidemieën geweest. Dit heeft geduurd tot in de zeventiende eeuw, toen de ziekte nog in alle hevigheid woedde, en in sommige gebieden zelfs tot in de achttiende eeuw. Daarna verdween de ziekte in Europa even mysterieus als ze verschenen was. Gedurende een periode van ruim vier eeuwen is de pest in Europa evenwel het absolute schrikbeeld van de bevolking geweest.

Wat was en is precies de pest? De pest is in beginsel een infectieziekte bij knaagdieren, met name (zwarte) ratten, die echter eventueel ook kan overgaan op mensen. De ziekte wordt veroorzaakt door de pestbacil, die pas in 1894 werd ontdekt. Enkele jaren daarna, in 1898, werd voorts ingezien hoe de ziekte precies werd overdragen. Dit gebeurde door de op ratten levende vlooien, die de bacillen in hun maag droegen en door hun beten deze vervolgens overbrachten op allereerst de ratten, maar nadat deze gestorven waren ook op mensen. Deze laatste konden de ziekte ook oplopen door de beet van een besmette rat. Hoe de besmetting met de ziekte plaatshad, wist men in de Middeleeuwen en lang daarna dus niet, en dit droeg in belangrijke mate bij tot het angstaanjagende karakter van de ziekte, die zich niet alleen bijzonder snel verbreidde, maar ook in veel gevallen spoedig tot de dood leidde.

Ratten en vlooien

Van de werkelijke overbrengers van de ziekte, ratten en vlooien, had men wellicht ook daarom geen vermoeden, omdat de aanwezigheid van deze dieren in het dagelijks leven zo gewoon was. Vlooien worden niet eenmaal genoemd in geschriften over (oorzaken van) de pest, hoewel ze een voor die tijd normale overlast in het huishouden waren. Van ratten en het besef dat ze schadelijk zijn, vindt men sporadisch vermeldingen; in de volksoverlevering worden ze gewoonlijk toch wel met pestilentie, dat wil zeggen met ziekten in het algemeen in verband gebracht. Bekend is de legende van de Rattenvanger van Hameln naar aanleiding van een uitbarsting van een besmettelijke ziekte – hoogstwaarschijnlijk ging het hier echter niet om de pest – in 1284. Ook zijn er verschillende (latere) afbeeldingen van rattenvangers en vermeldingen van bestrijding van het ongedierte. Een direct verband tussen de pest als zodanig en ratten werd echter niet gelegd.

Onbekend met de precieze oorzaken en wijze van verspreiding van de ziekte, schreef men deze vooral toe aan vergiftigde lucht, ongezonde dampen en dikke stinkende mist, welke in verband werden gebracht met natuurlijke maar ook allerlei imaginaire krachten. Stilstaande meren, een ongunstige stand

van de planeten, het werk van de duivel, Satan, of de hand en toorn van God. Het medisch denken, dat in die tijd onder meer nog uitging van de theorie van de invloeden van de sterren, legde met betrekking tot de pest de nadruk op de lucht als overbrenger van ziekten. Directe factoren die bij de verspreiding werkelijk een rol speelden, zoals hygiëne en zichtbare overbrengers, werden daarmee veelal genegeerd. Wat die overbrengers waren, was ook niet echt duidelijk en gemakkelijk vast te stellen. In feite waren er immers twee dragers, vlooien en ratten. En vlooien konden zich bovendien wel een maand lang onafhankelijk van de rat in leven houden en verplaatsen (via kleding!) om dan vervolgens, wanneer ze besmet waren met de schadelijke bloedvergiftigende bacil, mensen direct te besmetten. Dit leidde tot wat men de builenpest noemde.

Verskillende verschijningsvormen

Tegelijkertijd kende de ziekte echter nog een andere verschijningsvorm, namelijk die van de longpest. Deze ziekte werd inderdaad via de lucht overgebracht en dat maakte dus het probleem van de verspreiding nog verwarrender.

Dat de infectie ook plaatsvond door contact met zieken, huizen, kleding of lijken werd op zich al wel snel opgemerkt, maar ook weer niet begrepen. De mogelijkheden om iets aan de ziekte te doen,

te voorkomen ook, waren daarmee in feite al zeer beperkt. En zo gold dan de pest of 'Zwarte Dood' lange tijd als de meest gevreesde en meest verwoestende ziekte. Die naam 'Zwarte Dood' voor de pest lijkt overigens niet de aanduiding te zijn geweest die men in de Middeleeuwen gebruikte, maar is pas veel later, waarschijnlijk na de grote pestepidemie van Londen in 1665, gebruikt. In middeleeuwse teksten is daarentegen sprake van 'de Grote Sterfte', 'Gadoot' of van 'de haastige ziekte' en ook wel 'heete sieckte'.

Zoals al opgemerkt kende de ziekte twee verschijningsvormen. Allereerst de builen- of bubonenpest, die haar naam ontleende aan de builen die optraden en die een ontsteking waren van de lymfeklieren. Dergelijke builen verschenen meestal het eerst in de liesstreek of in de oksel. De builenpest ontstaat door vlooiënbeten. De incubatietijd bedraagt 1 tot 6 dagen. De blauw-zwarte plekken zwollen voorts op tot grote puisten, die na enkele dagen openbraken.

Uit de ontstane open wonden stroomde dan de etter, vol met pestbaccillen, naar buiten. Dodelijk is deze vorm van de pest niet altijd; in 20 tot 40% van de gevallen was er genezing mogelijk. Dat het in de veertiende eeuw bij het uitbreken van de pest (onder meer) ging om de builenpest, blijkt uit de berichten in die tijd. Zo beschrijft Boccaccio in zijn Decamarone het ziektebeeld dat hoort bij de builenpest.

Volgens sommigen zou het echter bij de epidemie in de veertiende eeuw veeleer gegaan zijn om de zogenaamde longpest. De latere naam 'Zwarte Dood' zou dan verklaard moeten worden als verwijzing naar de bloederige, dus donkerkleurige massa's die door de zieken werden opgehoest. Deze longpest werd veroorzaakt door inademing van geïnfecteerde (stof)-deeltjes, die afkomstig waren van etterende builen of van geïnfecteerd speeksel van andere longpestlijders. Deze vorm van de ziekte heeft een incubatietijd van 2 à 3 dagen en is in 100 % van de gevallen dodelijk binnen de 2 à 3 dagen na het optreden van de eerste symptomen. Weer anderen gaan ervan uit dat er in die tijd sprake was van de ziekte in drievoudige vorm: builen- long- en ook ingewandenpest. Hoe het ook zij, de ziekte leidde in welke vorm dan ook in heel veel gevallen tot een snelle, maar vooral ook akelige dood.

Herkomst en verspreiding

Men neemt aan dat in de vroege Oudheid pestepidemieën al wel voorkwamen, maar hierover is weinig bekend. Het Latijnse woord 'pestitis', waarvan 'pest' en 'pestilentie' zijn afgeleid, werd in de Oudheid gebruikt als aanduiding voor allerlei soorten ziekten, rampen en plagen, en dus niet alleen voor de besmettelijke ziekte die later de pest is gaan heten. Ook in de periode van de zesde tot en met de achtste eeuw zou de ziekte zich hebben voorgedaan. Ze moet echter daarna weer vrij plotseling zijn verdwenen en zelfs in de vergetelheid geraakt. Dan, zes eeuwen later, omstreeks het midden van de veertiende eeuw, duikt ze in ongekende hevigheid in Europa weer op. In het algemeen wordt aangenomen dat de pest zoals die zich toen zo plotseling voordeed in China, in de Yangtse-vallei, zou zijn ontstaan; anderen gaan echter uit van een ontstaan in Centraal-Azië. Wat de plotselinge verandering van bacil van ongevaarlijk in kwaadaardig veroorzaakte, is niet bekend.

Razendsnel heeft zich evenwel de ziekte daarna vanuit het ontstaansgebied via de karavaanroutes verspreid over heel Azië, bereikte ze Indië (in 1346) en de Perzische Golf, daarna via Bagdad de zuidkusten van de Kaspische en de Zwarte Zee, en vandaaruit uiteindelijk ook Europa.

Schrikbarend snelle verbreiding in Europa

Er zijn verschillende verhalen over hoe de ziekte precies Europa bereikte. Zo zou de tot dan toe onbekende ziekte zijn overgebracht door kooplieden uit Genua die in de omgeving van de Zwarte Zee handel dreven, maar in 1346 voor de Tataren moesten vluchten. Op hun schepen zouden ze ratten en vlooiën hebben meegebracht naar huis. De vraag is echter of dit de enige besmettingshaard is geweest. Waarschijnlijk is de ziekte wel via meerdere wegen maar vooral via de handelsroutes (Constantinopel als knooppunt tussen de Zwarte en Middellandse Zee) – naar Europa gebracht. De pest trof in elk geval het eerst Italië (december 1347), aan het optreden waarvan we, zoals al opgemerkt, de beroemde beschrijving van Boccaccio van de pest in Florence danken.

Daarna verspreidde de epidemie zich naar Griekenland, Egypte, Tunesië, de Balearen, Spanje en de hele Balkan. Via Oostenrijk en Zwitserland (december 1348) kwam ook Duitsland aan de beurt (juni 1349) en bereikte de ziekte het zuiden van Frankrijk. In juli 1348 zou er een schip zijn aangekomen in de Engelse haven Weymouth en viel in minder dan geen tijd ook Engeland ten prooi aan de pest (december 1348–december 1349). Vandaaruit, waarschijnlijk via de wolhandel, verspreidde de ziekte zich tenslotte ook naar Scandinavië. Groenland en Rusland bleven evenmin gespaard.

Zeker ook de Nederlanden werden door de pest getroffen, maar misschien niet alle streken steeds in gelijke mate. Het waren uiteindelijk maar heel enkele betrekkelijk geïsoleerde gebieden, zoals bijvoorbeeld in Bohemen of de Pyreneeën, die min of meer gespaard bleven. In heel Europa woedde verder de ziekte in de jaren 1347 tot en met 1351/52 in volle hevigheid. Daarbij was het ziektebeeld overal hetzelfde. Beschreven worden in de bronnen vooral de verschijnselen van de builenpest, waarbij zich waarschijnlijk echter toch ook spoedig de nog dodelijker longpest voordeed.

Ideeën omtrent de oorzaak

Hoewel men - zo blijkt uit de bronnen - over de verspreiding van de ziekte vanuit het oosten wel een zekere notie lijkt te hebben gehad, had men - zo is al opgemerkt - over de werkelijke oorzaak van de ziekte nauwelijks een juiste voorstelling van zaken. Dat kon uiteindelijk ook niet, omdat die oorzaak, de pestbacil, niet bekend was. Het dichtst bij de juiste verklaring van de wijze waarop de longpest zich verspreidde was een Italiaanse arts, Gentile da Foligno, die beweerde dat besmetting plaats had via de lucht en de ademhaling. In het algemeen had men echter nauwelijks een reëel idee van hoe de ziekte ontstond.

Behandeling en preventie

Omdat men van de werkelijke oorzaak van de pest geen idee had, hebben pogingen om aan de epidemie het hoofd te bieden steeds weinig mogen baten. Dat gold zowel voor de behandeling als ook het voorkomen van de ziekte. Artsen waren niet bij machte de epidemie tegen te gaan. Wat ze echter vaak wel het eerst deden was proberen de ziekte op afstand te houden. Dat deden ze onder meer door het verbranden van aromatische stoffen om de lucht te zuiveren. Ook gebruikten artsen bij hun bezoek aan zieken in zijn gedrenkte sponsjes of bundeltjes met kruiden, die voor de neus werden gehouden.

Zo dacht men besmetting te voorkomen, maar waarschijnlijk was een ander ook wel bedoeld om – met geurige bloemen en kruiden – de stank van de lijken en zieken tegen te gaan.

Beperkte medische kennis

Weliswaar bezaten middeleeuwse artsen een deels op ervaring en gezond verstand berustende kennis en zeker ook bepaalde praktische vaardigheden, in het geval van ziekten die ze niet begrepen en konden genezen vielen ze echter vaak terug op bovennatuurlijke verklaringen en allerlei obscure, vaak ook niet ongevaarlijke behandelwijzen en middelen. Behandeling van de pest kon plaatsvinden volgens verschillende methoden, waarmee men dacht het gif of de infectie uit het lichaam te verdrijven: aderlaten, het purgeren met laxemiddelen of klysma's, maar ook het doorprikken of dichtschroeien van de builen of het aanbrengen van hete pleisters. Ook werden, zoals opgemerkt, wel bepaalde medicijnen of middeltes voorgeschreven en voedseladviezen gegeven. Aangeraden werd vooral ook om heftige emoties te vermijden. In onze ogen is zelfs de toentertijd erkende medische kennis nogal eens pure kwakzalverij geweest, met soms weerzinwekkende en ook kostbare behandelingen. Uiteindelijk was vaak slechts verlichting van klachten van de patiënten het doel. Genezing van de ziekte zou, zo was men algemeen van mening, alleen God kunnen bieden.

Gebrek aan hygiëne

Wat genezing en ook het voorkomen van de ziekte vooral in de weg stond, was dat men niet of nauwelijks een idee had van het belang van hygiëne. Welbekend zijn de staaltjes van 'middeleeuwse' hygiëne: de straten met vuil, het besmette en toch gebruikte water, de onmogelijke strijd tegen allerlei ongedierte, kerkhoven midden in de stad, etcetera. Daarmee kon het haast niet anders dat verschrikkelijke ziektes als de pest – maar ook lepra, pokken, tyfus en syfilis – regelmatig niets en niemand ontziend toesloegen. Soms werden er wel bepaalde hygiënische maatregelen genomen en vastgelegd in verordeningen van de stedelijke overheid, maar die lijken vervolgens echter op grote schaal veronachtzaamd te zijn, omdat men er eenvoudigweg het belang niet van inzag.

Isolatie van zieken

Tegen de pest werden wel isolatiemaatregelen genomen. Zo werd onder meer bepaald dat beddengoed van overleden patiënten verbrand moest worden en werden er (later) vaak ook – buiten of aan de rand van steden – pesthuizen ingericht. Dit alles was echter uiteindelijk toch volledig ontoereikend om de verbreiding van de ziekte tegen te gaan. Men stond dus in het algemeen vrij machteloos tegenover besmetting en verdere uitbreiding van de ziekte. Mede daarom was voor met name gewone mensen slechts één verklaring voor de ziekte mogelijk: de toorn van God.

Gevolgen van de pest

Wanneer we kijken naar wat voor schade de pestepidemieën van 1347-1352 en daarna aanrichtten en welke indruk ze maakten op de mensen, dan is allereerst duidelijk dat enorme aantallen mensen in zeer korte tijd stierven aan deze ziekte. De bronnen laten daarover geen misverstanden bestaan. De precieze aantallen doden die genoemd worden lopen echter sterk uiteen en blijken soms ook overdreven. Maar zelfs als we de genoemde aantallen of percentages met een flinke korrel zout nemen, dan is toch evident dat de pest talrijke mensenlevens eiste. In de dichtbevolkte en vanwege hun hygiënische toestanden gevaarlijke steden was dit waarschijnlijk nog meer het geval dan op het platteland.

Maar ook daar eiste de pest zijn tol en waren de effecten in het algemeen langer merkbaar, omdat de mogelijkheden tot herstel geringer waren dan in de steden.

In verschillende bronnen wordt voor sommige gebieden in delen van Europa gesproken over een grootscheepse ontvolking en zelfs geheel verlaten zijn van dorpen. Dat kan natuurlijk te maken hebben gehad met massale sterfte, maar ook met het wegtrekken, het ontvluchten van het gevaar door de overige plattelandsbevolking. Behalve tot vrijwel ontvolkte streken leidde dit uiteraard ook tot chaos en ontwrichting.

Chaos en angst

Los van het voorbehoud dat wel gemaakt is ten aanzien het algehele fatale karakter van de epidemie, kan er toch geen twijfel bestaan over de angst en geslagenheid die de pest veroorzaakte. De overheden namen wel maatregelen, zoals het afkondigen van een verbod om te vluchten of doodsklokken te luiden, om niet de angst verder te doen toenemen. Die angst zal overal echter enorm zijn geweest en alleen maar verder zijn toegenomen naarmate er meer mensen stierven en begraafplaatsen vaak te klein bleken.

Van de anarchie en verwarring die er heersten, probeerden sommigen ook profijt te trekken. Zo zijn er berichten dat grafdelvers misbruik maakten van hun positie, ruw en slordig omgingen met doden of zich grof lieten betalen. Ook artsen en verzorgend personeel zouden, voor zover te vinden, nogal eens misbruik hebben gemaakt van de situatie. Talloos zijn de berichten over tekorten aan verzorgend personeel, de opeenstapeling van lijken, gebrek aan mensen die deze konden begraven, desolate akkers, verlaten kinderen, leegstaande huizen, wolven die tot voor de stadsmuren kwamen, raven en roofvogels die de getroffen gebieden teisterden.

Wat bij het woeden van de pest ook trof was dat ze geen onderscheid lijkt te hebben gemaakt tussen rijke en gewone, vaak arme mensen. Onderzoek heeft uitgewezen dat bij latere uitbarstingen van de pest de hogere sociale klassen weliswaar niet immuun waren, maar toch wel degelijk minder getroffen werden dan de lagere. De arme drommels leden hoe dan ook de meeste verliezen en nogmaals ging het er in de steden erger aan toe dan op het platteland. Voor rijken was het dan nog wel mogelijk de stad te verlaten en elders hun toevlucht te zoeken. Niettemin was de indruk dat de dood door de pest geen onderscheid tussen arm en rijk maakte.

Balans

Het is heel moeilijk te bepalen wat nu precies de tol was die Europa in de grote epidemie van 1347-1352 aan de pest te betalen had. Berichten over sterftecijfers zijn niet in alle opzichten betrouwbaar, maar er kan niet worden ontkend dat er enorm veel mensen zijn omgekomen. Niet in alle gebieden en plaatsen in Europa waren het er echter evenveel. Moderne studies komen uiteindelijk tot schattingen dat een achtste tot drie vijfde deel ofwel 12,5 tot 60% van de totale bevolking in Europa overleed, waarbij het percentage dus varieerde naar gelang het gebied. Hoezeer men echter de middeleeuwse cijfers ook relateert, duidelijk is dat voor zover bekend nooit eerder in de geschiedenis van de wereld het aantal slachtoffers van een ziekte of ramp zo groot was geweest. De pestgolven in de jaren 1347-1352 hebben vanwege die enorme sterfte grote indruk gemaakt. Maar ook in de daaropvolgende jaren zou de pest met een zekere regelmaat, maar misschien met iets minder dramatische gevolgen, terugkeren en opnieuw slachtoffers maken. De pest bleef als het ware als een smeulend vuur aanwezig, ze was endemisch geworden en kon dus bij tijden –afhankelijk van de omstandigheden– weer meer of minder hevig opblazen, met name in de steden, waar de mensen dicht opeen woonden en de hygiënische toestanden veel te wensen overlieten.

Belangrijke algemene pestjaren in de veertiende en vijftiende eeuw waren 1361, 1369, 1374, 1383, 1418, 1431, 1438, 1452 en nog een lange reeks van jaren daarna. Slachtoffers waren in dergelijke situaties veelal jonge mensen, kinderen die een vorige epidemie niet hadden meegemaakt en dus geen antistoffen tegen de besmetting hadden kunnen vormen. Over de pest in de jaren 1360-1361 sprak men inderdaad van 'de pest van de kinderen'. Ouderen die eerder niet door de ziekte getroffen waren of deze overleefd hadden ontwikkelden dus kennelijk een zekere immuniteit. De wijze waarop aldus de steeds terugkerende pest een nieuwe jonge generatie gedeeltelijk weer wegvaagde of op zijn minst uitdunde, heeft zeer ingrijpende en diepgaande gevolgen gehad voor de samenleving in de late Middeleeuwen en daarna.

Veel meer dan andere besmettelijke ziekten en maatschappelijk onheil – hoe ernstig en invloedrijk ook - heeft de pest zich in het collectieve geheugen vastgezet. Alleen demografische, geografische en sociale aspecten bieden geen afdoende verklaring hiervoor. Belangrijk lijkt vooral ook te zijn geweest de manier waarop de samenleving de pest beleefde en hoe erop werd gereageerd.

De eerste pestepidemie van 1347-1352 deed zich voor als onderdeel van een veel bredere economische crisis na een lange periode van ruim drie eeuwen (van de vroege elfde tot en met de vroege dertiende eeuw) van politiek staatkundige, economische, kerkelijk-religieuze en culturele expansie. Vooral ook die omstandigheid heeft wellicht de indruk die de pest al met al maakte zo sterk doen zijn. De pest stelde feitelijk heel duidelijk grenzen aan de menselijke mogelijkheden, ze beperkte de vrijheid van handelen en dadendrang van de mens, beïnvloedde de geest en deed sociale verbanden en relaties ineenschrompelen. Er was daarmee kortom sprake van een samenleving in verval, die zich kenmerkte door ontwrichting, ontredde en angst.

Dit artikel is gebaseerd op in het verleden door de auteur gegeven lezingen en is in een eerdere versie verschenen in: Traditie. Tijdschrift over tradities en trends, uitgave van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur, jaargang 8, nummer 4, winter 2002, p. 4-7.

*In het gemeentearchief, beheerd door het Streekarchivariaat Noordwest-Veluwe, berust o.a. een unieke boekenreeks met als onderwerp: **Merkwaardigste geschiedenissen die voorgevallen zijn binnen den omtrek der Verenigde Provintien sedert het begin van 't Jaer MDCCXLVII**. De reeks bestrijkt de periode van 1747 tot 1798 en is daarmee completer dan menig universiteitsbibliotheek. Wat men schrijft over Harderwijk wordt als een nieuw feuilleton in het Vittepraetje gepubliceerd. Niet elk jaar werd Harderwijk vermeld.*

Veranderingen onder de hooge en lage amtenaers, enz.

1755, blz. 126-127

HARDERWYK. Tot Burgemeesteren dezer Stad, zyn door hare Koninklyke Hoogheid¹ benoemd, de Heeren Mr. NIKOLAES WILLEM de MEESTER en Mr. FRANÇOIS OOSTERBAEN; tot Schepenen en Raden, de Heeren Mr. *Arnold Pronk*, Mr. *Heribert van Westerveld*, Heer tot Essenburg, *Bernard Willem Pannekoek*, Mr. *Joan Apeldoorn*, *Rudolph Otto Schrassert*, *Willem Joan van Westerveld*, Heer tot den Salentyen, Mr. *Willem Hermen* Baron van Broekhuizen, Heer van den Lathmer, *Aelt van Holte*, *Andries* Baron *Schimmelpennink van der Oye* Heer van de beide Pollen, en Mr. *Derk Boonen*.

1757, blz. 289

HARDERWYK Den 23 der laetste Sprokkelmaend is hier, in den ouderdom van negenenzeventig jaren overleden de Wel Ed. Gestr. Heer *Willem van Griethuizen*, J. U. & Med. Doctor, mitsgaders eerste Waerdyn van de Provinciale Geldersche Munt, welk Amt door zyne Wel Ed. meer dan drieënvftig jaren lang met lof bekleed is.

1761, blz. 1244

HARDERWYK. Den 16 van de jongste Wynmaend overleed, alhier, in het tachtigfte jaer van zynen ouderdom, na eene langdurige bedlegering en verval van krachten, de Hoog. Ed Gestr. Heer *Antony van Westerveld*, Heer van Essenburg, van den jare 1708 tot in den jare 1747 Lid van den Magistraet of Burgemeester van deze Stad, mitsgaders Curator van de Provinciale Geldersche Akademie alhier, van den jare 1710 tot aen het laetst gemelde jaer; die meermael aenzienlyke Commissien in de Kollegien van Regeringe wegens deze Stad bekleed beeft, en in den jare 1747 nog gedeputeerd was, wegens deze Provintie, ter Vergaderinge van de Hoog Mog. Heeren Staten Generael.

1762, blz. 973

HARDERWYK. De Wel Ed. Gestr. Heer *Paulus Wilbrennink*, die Burgemeester dezer Stad geweest is van den jare 1736 tot in den jare 1749, en tot aen zyn overlyden toe was Waerdyn van de Provinciale Munt des Furstendoms Gelre en Graefschaps Zutphen, in Oegstmaend dezes jaers het tydlyke met het eeuwige verwisseld hebbende, is door de Ed. Mog Heeren Staten van deze Provincie, op derzelve Landschaps-Vergaderinge, den 20 van deze Wynmaend weder tot Waerdyn van de gemelde Munte aengesteld de Heer Mr. *Huibert Cornelis van de Graef*, Burgemeester en Raed van deze Stad.

1763, blz. 261

HARDERWYK. Den 10 van deze Lentemaend is alhier, komende van zyne Buitenplaets, een groot half uur van deze Stad gelegen, zeer schielyk, aen eene Beroerte, in het vierenvyftigste jaer zyns ouderdoms, overleden de Heer Mr. *Nikolaes Wilhem de Meester*, zedert den jare 1736 Raed en Burgemeester van deze Stad, en thans, van wege deze Provincie, Bewindhebber van de Westindische Maetschappye ter Kamer van Amsteldam. In deszelfs plaetse is weder tot Schepen en Raed van deze Stad, door de Burgerye, verkozen de Heer *Willem de Meester*, Zoon van den Overledenen.

1763, blz. 335

Wyder is, den 26 van deze Maend, in plaetse van den overledenen Heere Schimmelpenninck van der Oye, wegens de Ridderschap van de Veluwe, tot Curator van de Provinciale Akademie te Harderwyk aengesteld des overledenenens Broeder, Jonkheer *Andries Baron Schimmelpenninck van der Oye*, Heer van beide Pollen, Landdrost van Veluwe.

1763, blz. 336

Eindelyk hebben de Heeren Staten van deze Provincie, den zelfden 26 van deze Grasmaend, den Heere Dr. *Henrik van Haestenburg*, Hoogleeraer in de Geneeskunde op 's Lands Hooge School te Harderwyk, aengesteld tot Archiater of Opper Geneesmeester des Vorstendoms Gelre en Graefschaps, Zutphen, op eene jaerwedde van duizend Guldens, boven deszelfs gewoon Tractement; en den Heere Mr. *Henrik Cannegieter*, Hoogleeraer in de Historien en Welsprekendheid, alhier, tot Historieschryver van deze Provincie; van welke laetste Bedieninge de gemelde Heer C. W. Vonck insgelyks vrywillig afstand gedaen hadt. Den 29 van deze Grasmaend, overleedt, op zyne adelyke Hofstede, de Lathmer, tussen Zutphen en Deventer, in Veluwe, gelegen, na eene Ziekte van eenige dagen, in het vyfenvyftigste jaer zyns ouderdoms,

de Heer Mr. *Willem Herman Baron van Broekhuizen*, Heer van Lathmer, Leeuwenberg en Wilp, sedert den jare 1749, Raed en Burgemeester van deze Stad, Ridder van de Duitsche Orde van onze Lieve Vrouwe van Jerusalem, in de Balye van Utrecht, en uitdien hoofde Commandeur van Schoonhoven.

1767, blz.120

HARDERWYK. *Jonkheer Andries Baron van Schimmelpenninck van der Oye*, Heer van beide de Pollen, enz., in de nu afgelopen Louwmaend, vrywilligen afstand gedaen hebbende van de Burgemeesterlyke Waerdigheid, is de vacature, daer door in de Regering van deze Stad veroorzaekt, door den Prinse Erfstadhouder², op den gewonen driejarigen Keurdag weder vervuld, en als Schepen en Raed aengesteld de Heer Mr. *Eco Scheltinga*. Ook zyn, by die gelegenheid, alle de overige Heeren Schepenen, door den Heere Prinse, weder, voor de eerste drie Jaren, in hunne waerdigheden bevestigd geworden, uit het midden van welken als Burgemeesters verkozen zyn de Heeren Mr. *Heribert van Westerveld*, Heer van den Essenburg en Mr. *Reindert Christoffel Wilhelm de Wolf*, Heer van Westenrode.

noten

- 1) "hare Koninklijke Hoogheid" was in 1755 Anna van Hannover. Na de dood van haar man, Prins Willem IV, was Anna van 1751-1759 regentes voor haar enige zoon, prins Willem V. Zij werd opgevolgd door de regent Lodewijk Ernst van Brunswijk-Wolfenbüttel, 1759-1766.
- 2) Willem V Batavus, (‘s-Gravenhage, 18 maart 1748 - † Brunswijk, 9 april 1806), prins van Oranje, vorst van Nassau-Dietz, was erfstadhouder van de Republiek der Verenigde Nederlanden.

Naar aanleiding van mijn artikel "De eerste jaren van een honderdjarige Oranjevereniging 1908-2008", Vittepraetje 12^e jaargang, nr. 2, ontving ik van de heer H. Plakmeijer onderstaande foto.

Onderschrift foto: 2^e en 3^e klas Ambachtsschool bij Juliana-eik, staand tweede van rechts directeur F.A. Brandsma)

Op de foto staan de leerlingen van de 2^e en 3^e klas van de ambachtsschool rondom de Juliana-eik op de Plantage.

Op donderdag 7 en vrijdag 8 januari 1937 vierde Harderwijk in alle opgewektheid het huwelijk van prinses Juliana en prins Bernhard. Donderdagochtend werd het feest ingeluid met het beieren van de klokken van het stadhuis, de Plantagekerk en de Rooms-katholieke kerk. Om 10 uur werd het stil op straat. De radio gaf verslag van de huwelijksplechtigheid in Den Haag. Inwoners die geen radio bezaten konden luisteren in de Stadshal.

's Middags vond een rondgang plaats door de stad. Verscheidene verenigingen defileerden langs het stadhuis, waar burgemeester De Jong Saakes, de gemeentesecretaris, wethouders, raadsleden en andere vertegenwoordigers aanwezig waren.

's Avonds vond een fakkeloptocht met de Harmonie en Klein maar Dapper plaats, die eindigde op de boulevard. Daar werd de dag afgesloten met een groot vreugdevuur.

De volgende dag brachten alle koren van Harderwijk en Hierden onder leiding van Joh. Driesenaar een grote zanghulde ten gehore op de Markt. Trommelclub Klein Maar Dapper kwam aangemarcheerd gevolgd door burgemeester J. de Jong Saakes.

Vrijdagmiddag verzamelde zich een grote menigte bij de Juliana-eik. Vanuit het Harmoniegebouw kwamen de Stedelijke Harmonie en de de garnizoenscommandant J. Nijdam, de regimentscommandanten, wethouders, raadsleden, bestuur van de Oranjevereniging en andere genodigden.

De voorzitter van de vereniging Ambachtsschool, P.H. van Lonkhuijzen, herinnerde er in zijn speech aan dat vorig jaar "Klein Maar Dapper" het initiatief nam om ter gelegenheid van het vorstelijk huwelijk een passend hek te plaatsen om de Juliana-eik. Toen 'Klein maar Dapper' zich met het verzoek richtte tot het bestuur van de Ambachtsschool, of leerlingen van de school het hek wilden vervaardigen, werd dit met blijdschap aanvaard. Het ontwerp werd getekend door de heer F.A. Brandsma, directeur van de Ambachtsschool. Het werd gemaakt door de leerlingen van de 2^e en 3^e klas smeden en bankwerken onder leiding van F. Dijkstra. Voorzitter Van Lonkhuijzen droeg het hek over aan de voorzitter van de Oranjevereniging H. Cozijnsen. Hij bedankte in zijn speech de Ambachtsschool. Hij memoreerde dat de Juliana-eik was opgegroeid tot een stevige boom, een sieraad voor dit plantsoen, zoals prinses Juliana tot heden onder de bescherming van haar moeder zelfstandig was opgegroeid tot een sieraad voor ons land en volk. Hij hoopte dat de bescherming die het hek aan de Juliana-eik geeft ook op haar van toepassing zal zijn. Hierna droeg hij het hek op zijn beurt over aan de gemeente Harderwijk.

Burgemeester De Jong Saakes aanvaardde het geschenk namens de Harderwijker gemeenschap. Nadat Lotty van Lonkhuijzen en Bram Willemsen een mooie krans van de Oranjevereniging aan het hek hadden gehangen werd het Wilhelmus gespeeld, gevolgd door het Julialied. Hiermee was de plechtigheid beëindigd.

Van alles wat ver-EEUW-igd (40)

G. Verwijs-ten Hove

— De bevolking der gemeente Harderwijk bestond op 1 Januari 1908 uit 3849 mannen en 3366 vrouwen, totaal 7215 personen.

Gedurende het afgeloopen jaat is zij vermeerderd door:

geboorte 113 m. + 123 vr.
vestiging 1702 m. + 163 vr.
totaal 1515 m. + 286 vr.

verminderd door:

overlijden 85 m. + 75 vr.
verruk 1615 m. + 223 vr.
totaal 1799 m. + 298 vr.

Bestond dus op 1 Januari 1908 uit 3963 m. en 3437 vr., totaal 7400 personen. Buiten huwelijk werden 6 kinderen geboren. Als levend zijn overgegeven 13 kinderen. 31 aanvullers zijn volttrokken.

Naar de godsdienstige gezindheden bestaat de bevolking uit 3268 Ned. Hervormden, 7 Waasch Hervormden, 1 Presbyteriaansch Hervormde, 66 Nieuwgelicli Lutherschen, 15 Herachi Lutherschen, 21 Doopgesinden, 3 Remonstranten, 1344 Gereformeerden, 553 Rommch Katholiken, 37 Nederdualich Erelidelen en 21 personen, die tot geene der genoemde gezindheden behooren.

Een rustig verlopen jaarwisseling heeft Harderwijk het jaar 1909 binnengebracht. Het aantal inwoners van de gemeente is in 1908 met 97 gestegen tot 7449 personen op 31 december. Na het besluit dat de gemeente in het najaar van 1908 nam om medewerking te verlenen aan de mogelijke vestiging van een Rijkskrankzinnigengesticht in Harderwijk, is er in het nieuwe jaar bijna geen week voorbijgegaan, waarin dit onderwerp in de krant niet aan de orde is gekomen. Vooral onder de neringdoenden, o.a. de patroonsvereniging Boaz, zijn voorstanders te vinden, maar er zijn ook heel veel tegenstanders. En deze tegenstand komt uit heel verschillende hoeken. In de omgeving is er angst dat de toeristen weg zullen blijven als er een dergelijke instelling in

Harderwijk komt. "De belangen van de gemeente Nunspeet worden onnoemelijk geschaad", zo is te lezen. Deze angst wordt door de gemeente Harderwijk ongegrond verklaard omdat het om een afstand van wel 15 KM gaat en de patiënten echt niet zover zullen komen. De vereniging Harderwijk Vooruit oppert de mogelijkheid dat de grond ook gebruikt zou kunnen worden voor de bouw van villa's en "buitenwoningen", zoals in Het Gooi. Maar de grootste tegenstand komt van de kant van het sanatorium Sonnevanc. Het bestuur van de "Vereniging tot Christelijk Hulpbetoon aan Tuberculoselidiers" heeft bezwaar tegen de plannen en daarom komen vanuit Amsterdam enkele bestuursleden naar Harderwijk voor overleg met B&W. Het college gaat echter niet op hun verzoek in om van de plannen af te zien. Weliswaar heeft het bestuur destijds de voorwaarde gesteld, dat er in de nabijheid geen andere instellingen zullen komen, maar de gemeente heeft dit verzoek niet gehonoreerd en daarna is het contract voor de erfpacht zonder verdere voorwaarden getekend. In januari wordt het terrein al afgepaald. Voor het geval de gemeente nog eens aan de bezwaren van Sonnevanc tegemoet komt en voor een andere plaats kiest, wil een zekere heer Van Dongen uit Hilversum, die grond in Tonsel bezit, zijn terrein wel verkopen om de bouw te realiseren, zo laat hij aan het Rijk weten.

De patiënten die te zijner tijd in Harderwijk geplaatst zullen worden, verblijven nu nog in Medemblik. Als er bericht komt, dat de ernstigste gevallen niet naar Harderwijk komen, maar ondergebracht zullen worden in een aparte afdeling bij de gevangenis in Leeuwarden, is dit des te meer reden om door te gaan met de plannen, ook al omdat de gemeente Bergen op Zoom inmiddels gegadigde is voor vestiging van de inrichting. Maar er is van Sonnevand ook ander nieuws te melden.

Uitbreiding is al noodzakelijk omdat de opnamecapaciteit geheel benut is. Verder zijn er plannen om een woning voor de geneesheer-directeur te bouwen. Daarom wordt een stuk grond in erfpacht gevraagd, gelegen langs de weg. Omdat deze grond een betere ligging heeft dan die van het sanatorium zal de erfpachtcanon hiervoor hoger moeten zijn dan voor de rest van het terrein, zo is door het college besloten. Enkele raadsleden willen voor alle grond dezelfde prijs berekenen, maar B&W blijven bij hun standpunt.

De eerste T.B.C.-patiënt is inmiddels op 13 januari overleden, zo is in een In memoriam te lezen. Het betreft de uit Friesland afkomstige 33-jarige Cornelis van der Goot. De krant plaatst ook een verslag van de begrafenis van Andries Hoeven, oud 41 jaar, echtgenoot van Jannetje Wursten. Hij was een bekend lid van de Werkliedenvereniging. Het overlijden van de heer Jan Hendrik Frederik Gangel Cszn. op 7 maart krijgt veel aandacht. De uit Daarle (Ov.) afkomstige Gangel was ruim 50 jaar in dienst van het onderwijs, sinds 1892 als arondissemmentsschoolopziener in Harderwijk.

In de tijd dat hij hier zitting had in de gemeenteraad heeft hij vaak waardevolle adviezen kunnen geven in onderwijszaken, waarbij hem veel lof werd toegezwaaid in verband met zijn onpartijdige opstelling. Voor zijn verdiensten werd hij op zijn 70e verjaardag, 15 februari 1906, tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau benoemd. Een andere bekende stadgenoot, de heer Zeger Luiting, die als begrafenisondernemer werkzaam is geweest, overlijdt op 14 maart in de leeftijd van 75 jaar. In verband met ziekte heeft de heer L. van Schie al drie jaar werkzaamheden voor hem waargenomen. Zijn weduwe beveelt hem daarom als opvolger aan.

Andere berichten uit de Burgerlijke Stand betreffen A. Kluiver en T. de Mots, die op 20 januari in het huwelijk treden en het echtpaar Gerrit Mons/Wilhelmina Kok, dat op 22 januari 30 jaar getrouwd is.

 De Wed. **Z. LUITING** betuigt haren **dank** voor de gunst, die haar overleden Echtgenoot met de

Begrafenis-onderneming

zoowel buiten als in de gemeente heeft ondervonden, en bereidt den Heer **L. VAN SCHIE** als opvolger aan:

De Wed. Z. LUITING.

 Naar aanleiding van bovenstaande bericht ondergeteekende, dat hij op denzelfden voet als zijn voorganger de Heer **Z. LUITING**, de

Begrafenis-onderneming,

die door hem al ruim 3 jaren werd waargenomen, hoopt voort te zetten.

Uw. dienstw. dienaar,

L. VAN SCHIE,

Lijkbezorger.

De diakenen van de Hervormde Gemeente ontvangen enkele grotere giften, t.w. fl. 10,- in de collecte en fl. 25,- per postwissel.

De laatste gift wordt zelfs van de kansel afgekondigd.

Zulke bedragen zijn natuurlijk altijd welkom, maar zeker in deze winter, waarin er gedurende weken sprake is van strenge vorst.

De diaconie zou nog wel een extra bedeling willen houden, maar daarvoor moet er, naast deze giften, eerst nog worden gecollec-teerd. En dat gebeurt op 8 maart; de collecte brengt fl. 212,34

op. Dezelfde dag worden 200 gezinnen bedeed met brood, spek, gort en erwten. Voor dit doel is ook nog een bedrag van fl. 50

door de Soepcommissie besteed. Dit bedrag komt, via de

gemeente, van de ontbonden vereniging "Kameraadschap en

Onderling Hulpbetoon". Het moest rentegevend worden belegd

of besteed voor een buitengewone uitdeling. De overgebleven be-

stuursleden van de Harderwijker IJclub besluiten de vereniging te ontbinden en het overblijvende batig saldo van fl. 30.- als prijs be-

schikbaar te stellen bij een hardrijderij "ten behoeve van de minder bedeelde stadgenoten". Via een collecte is er nog fl. 85.- bijge-

komen, zodat er geldprijzen in de vorm van bonnen beschikbaar zijn tot een bedrag van fl. 115.-.

De bonnen worden bij de winnaars aan huis bezorgd en zijn alleen bestemd voor de aanschaf van brandstoffen of levensmiddelen naar keuze; er mogen geen snoeperijen van gekocht worden. Hierbij is het opvallend dat de bedragen voor de hoofd- en troostprijzen elkaar niet veel ontlopen.

Was er net na Nieuwjaar dooi, daarna kwakelt de winter een beetje door. Op vrijdagochtend 8 januari heeft het om 8.30 uur "reeds geregend, gevoren, gehageld en gesneeuwd". Half januari wordt nog gewaarschuwd voor het gevaarlijke ijs op de Friesche Gracht, maar omdat het ijs op zee aardig weg is, vertrekken de vissers zo zoetjes aan weer. Er worden garnalen gevangen, die hier worden gepeld. Maar de vorst komt terug en op 27 januari gaan de ijsbanen op de Friesche en Diepe Gracht weer open, terwijl het twee dagen later, voor het eerst na vele jaren, weer mogelijk is een wedstrijd op zee te houden. Herman van Schie, Goossen Foppen Gzn, Bessel Bakker en Hessel Boersma winnen hier respectievelijk bedragen van fl. 12.50, fl. 7.50, fl. 5.- en fl. 2.50. Half februari is er weer sprake van beginnende visvangst, maar dit is weer geen succes. Op heel veel plaatsen in de Zuiderzee bevindt zich zoveel ijs, dat er in maart nog spiering geklopt wordt en volgens de krant kan de maand maart in 1909 daarom beter wintermaand dan lentemaand worden genoemd.

Voor de stad is de zee open en de vissers proberen weer uit te varen, maar weer zijn zij snel terug. Veel ijs, dat zich nog bij Marken bevindt, drijft later in maart in oostelijke richting, waardoor er bij Urk moeilijkheden ontstaan. Een vijftiental Harderwijker vissers is daar al eerder in de problemen gekomen. De postboot heeft ze van het ijs opgepikt, maar ook enkele Urkers waren al met "ijsscheepjes" onderweg om hulp te bieden.

INGEZONDEN.

M. de Redacteur!

Gaarne zagen wij het volgende geplaatst, bij voorbaat onzen dank.

Door dat wij nu pas gewaard werden, dat de pogingen om ons te redden, van af Urk, uitgingen van de visschersvereniging „Hulp en Steun” aldaar, zoo kunnen wij niet nalaten, den Urkers te bedanken voor hun menschlievend pogen om ons te bevrijden uit onze hachelijke positie van het ijs in de Zuiderzee.

’t Is toch een feit, dat, ingeval de postboot ons eens niet had kunnen vinden of bereiken, wij toch nog waren gered door de Urkers met hunne ijsloopers, daar zij met hunne handige, lichte ijscheepjes over het ijs naar ons toekwamen. Hunne hulp is nu niet gewaardeerd, doordat de postboot nog kon varen, en . . . ons redde.

Toen wij echter naar Urk stoomden, kwamen de Urkers een eindwegs ons al tegen, met 2 ijsloopers en 18 mannen, en waren zij, indien de boot ons niet had gevonden, des ’s avonds ongeveer 7 uur ook bij ons geweest. Wij zouden ons leven in dit geval aan hen te danken hebben gehad. Daar de vereeniging „Hulp en Steun” geheel kosteloos mannen in het werk stelde en dezen gereedschappen verstrekte, en ons, toen wij op Urk kwamen, nog van levensmiddelen voorzagen, zoo brengen wij aan de Urkers onzen oprechten dank.

De 15 geredde spieringvischers uit Harderwijk:

Hendrik, Klaas en Jakob Schriever, Goossen Foppen Wz., Andries Petersen, Gerrit Hannessen, Jan Jansen Pz., Jan Jansen Jz., Jan, Goossen, Bertus en Karel Foppen Jz., Arend, Peter en Klaas Jansen Jz.

Harderwijk, 22 Februari 1909.

De vissers plaatsen een dankbetuiging, waarin de voordelen van een ijsvlet duidelijk worden.

In Harderwijk is wel eens over de aanschaf gesproken en nu is bevestigd dat dit nuttig kan zijn. Burgemeester Kempers krijgt het verzoek hiervoor zijn medewerking te verlenen en na enige tijd is het benodigde bedrag aanwezig. De burgemeester heeft al eerder op een vergadering voor de vissers gesproken en dit resulteert in de oprichting van een nieuwe visserijvereniging met de naam „Onze Toekomst”.

Ander verenigingsnieuws wordt geleverd door de Oranjevereniging, die zich al gedurig bezighoudt met de vraag hoe er gehandeld zal worden bij de geboorte van de nieuwe prins(es). In de laatste dagen van maart vertoefde de behandelend geneesheer ’s nachts al op het paleis, zo meldt een landelijke krant. Het bestuur van de Oranjevereniging vindt het echter raadzaam nog geen al te grote plannen te maken.

Een bewoonster van de Kerkstraat heeft op een dag haar woning even verlaten voor een boodschap. De kinderen zijn alleen thuis, als er brand uitbreekt. T. van der Zanden bemerkt dit en geholpen door een zekere Van de T., die de deur forceert slaagt hij erin de kinderen naar buiten te brengen. Hevig geschrokken verklaart de moeder dat zij haar kinderen nooit meer alleen thuis zal laten, al is het ook maar voor een ogenblikje. Een bewoner van de Smeepoortenbrink G. van de Weijer zit altijd op dezelfde plaats in de gang achter de voordeur. Net als dit een keer niet het geval is, wordt er en steen door de ruit gegooid die hem anders zeker geraakt zou hebben. Bij de politie doet hij aangifte van deze vernieling. De politie heeft het verder ook druk met veel andere overtredingen. Het betreft dan vaak dronkenschap, maar ook stroperij in diverse vormen. Hier valt ook het weghalen van strooisel, gevallen bladeren, dor hout of dennennaalden uit de bossen onder, zoals een zekere B.G.V. ondervindt. Door een advocaat van een verdachte wordt verklaard dat er toch wel veel onduidelijkheid bestaat over wat strafbaar is. Wat op het ene terrein toegestaan is levert op een andere plaats soms een proces-verbaal op. De zoon van het echtpaar G. heeft gevangenisstraf gekregen in verband met mishandeling. Zijn ouders vragen gratie voor hem aan bij H.M. de Koningin en veel ingezetenen hebben dit verzoek mede-ondertekend, omdat zij "met de omstandigheden op de hoogte zijn". Het kantongerecht heeft in 1908 overigens in totaal 798 vonnissen uitgesproken. Dit betreft echter niet alleen inwoners van Harderwijk, maar ook veel personen uit de omgeving.

Vanaf 18 februari heeft Harderwijk weer een commissaris van politie. De heer J.W. Felix uit Delft wordt op die dag geïnstalleerd, nadat hij al eerder de eed heeft afgelegd. Burgemeester Kempers wordt per 25 februari voor een periode van 6 jaar herbenoemd. De plaatselijke ontvanger der registratie A.P. Versluys is in dezelfde functie in Steenwijk benoemd.

De heer F.A.E. van Dullemen zal naar Oost-Indië vertrekken en vraagt ieder die nog iets van hem te vorderen heeft dit uiterlijk 24 februari te melden. G. Beumer, hoofd van school A, krijgt een benoeming als leraar in de Nederlandse Taal en Letterkunde aan de Hervormde Kweekschool in Amsterdam. De heer Hoogenkamp, het hoofd van de school in Hierden, solliciteert om hem op te volgen. Er komt soms wat commentaar als er geschoven wordt met personeel van de ene school naar de andere. Zonder toestemming van de betrokkenen is dit ook in strijd met de wet. Het Rijk heeft subsidie gegeven en al uitbetaald voor een hogere beloning voor het onderwijzend personeel, maar zij hebben nog niets extra ontvangen. Als er vragen over komen wordt geantwoord dat dit te maken heeft met het feit dat de verordening plaatselijk nog niet is goedgekeurd. Maar later blijkt dat er ook zonder goedkeuring wel uitbetaald zou kunnen worden, alleen dan moet er wel kasgeld zijn en dat is er op dat moment niet. De gemeente heeft al fl. 20.000.- geleend en wil niet opnieuw geld lenen.

Bij Koninklijk Besluit is een extra subsidie van fl. 4310.- verleend voor woningbouw in Hierden. Voor dit bedrag zal een nieuwe woning voor het schoolhoofd worden gebouwd.

Hiervoor is inmiddels een vergunning verleend. Andere vergunningen betreffen de oprichting van een visrokerij aan de Havendam door A. Foppen Gzn. en van een lood- en zinkwerkerij in de Bruggestraat door F.L.J. von Münching. Een aanvraag voor de opslag van benzine in de Rechte Oosterwijk nr. 5 wordt niet gehonoreerd.

<p style="text-align: center;">Officieel gedeelte.</p> <hr/> <p style="text-align: center;">Bekendmaking.</p> <p>Burgemeester en Wethouders van Harderwijk brengen ter openbare kennis dat door hen op het verzoek van de Directie van de „Automaat”, om vergunning tot het plaatsen van eene kluis tot berging van benzine, in het perceel gelegen in de Rechte Oosterwijk, kad. bekend in Sectie E no. 164, op grond van art. 11a der Hinderwet, afwijzend is beschied.</p> <p>Harderwijk, den 13 Februari 1909.</p> <p style="text-align: center;">Burgemeester en Wethouders voornoemd, M. G. J. KEMPERS. De Secretaris, DE VIDAL.</p>
--

De heer H.L. Kamm vraagt toestemming om een woning aan de Smeepoortstraat wijk A nr. 25 te verbouwen en er een hotel in te vestigen, waar ook sterke drank zal worden verkocht. Het werk wordt aanbesteed, waarbij er bedragen van fl. 3423.- tot fl. 3490.- uit de bus komen.

— Uitslag der aanbesteding gehouden door de architect D. Kok. Jz. van de verbouwing van een woonhuis tot Hotel voor den heer H. Kamm :	
D. L. v. Munching	f 3423.
G. Visch	- 3463.
Wed. W. H. v. Werven	- 3478.
B. Kok	- 3486.
H. v. d. Toom	- 3490.

Voor de erven van Hendrik Albertus Vermeer en Antje van de Geer worden diverse woonhuizen geveild. De gemeente verwerft hierbij een tweetal panden op de Vischmarkt voor fl. 1500.- om een gedeelte van de bijbehorende grond te gebruiken voor de verbreding van de toegangsweg naar het Militair Hospitaal. De woningen zullen later, na een kleine verbetering, verhuurd of weer doorverkocht worden voor fl. 650.- en fl. 450.-. In Hierden "aan de Straatweg" is een erfhuis aangekondigd op het erf Het Laan van wijlen Hendrik Zuurveld. Bij de veiling van villa Wilhelmina aan de Stationsweg wordt de woning toegewezen aan de heer W.F.Th. Kerssen voor fl. 5.010.-. Een verkoop wegens faillissement bij J.M. Spoel in de Bruggestraat wordt eerst afgelast, maar gaat later toch door.

Ex-wethouder Stute, die in 1908 in staat van faillissement werd verklaard, wordt gerehabiliteerd. In tegenstelling tot de vele woorden, die er toen aan gewijd werden, is het desbetreffende bericht nu maar klein. Personeel kan op diverse plaatsen terecht. Mevrouw Kempers vraagt, wegens huwelijk, een nette dienstbode.

Rehabilitatie A. H. J. STUTE.

 Bij vonnis van de Arrondissementsrechtbank te Zwolle van den 13en Januari 1909, is uitgesproken de **rehabilitatie** van den Heer A. H. J. STUTE, particulier, wonende te Harderwijk.

't Welk certificeert,

De Procureur,
Mr. J. F. Baron VAN HAERSOLTE.
 ZWOLLE, 16 Januari 1909.

Het Burger Weeshuis zoekt, voor tijdelijk, een weduwe of niet-jonge dienstbode. Bij L. van Schie is behoefte aan een kleermakersknecht en K. Kuiper in de Hondgardstraat vraagt een boerenknecht. Kuiper houdt tevens een hooiverkoop aan de haven. Tot slot een berichtje over het Leger des Heils: op 13 maart wordt er een "bioscope voorstelling" in de Concertzaal georganiseerd.

Samenstelling bestuur en voorzitters van werkgroepen

naam	straat	telefoon	functie
N.C.R. de Jong	Beethovenreed 13	42 13 42	voorzitter
P. Stellingwerf	Metten Gerritskamp 5	55 23 45	vice-voorzitter
B. Kappers	Hogepad 24	42 96 03	secretaris
J.L. de Jong	Hoogstraat 5	06-21541421	penningmeester
Th. Bakker	Hazelaarlaan 9	42 33 17	redactie
J.C. de Groot	Stationslaan 165	42 82 72	excursies
B. van Dorp	Vischmarkt 17	43 45 68	lid
C.Th.v.d.Heijden	Bunschotenmeen 21	42 09 71	lid
M.E.v.d. Heijden-Staats	Bleek 16	56 35 31	lid

Vittepraetje

Th. Bakker	Hazelaarlaan 9	42 33 17	hoofredactie
G. Verwijs-ten Hove	Friesegracht 13	42 06 93	eindredactie

Ledenadministratie

J.L. de Jong	Hoogstraat 5	06-21541421	
--------------	--------------	-------------	--

Werkgroep archeologie:

N.C.R. de Jong	Beethovenreed 13	42 13 42	voorzitter
----------------	------------------	----------	------------

Werkgroep genealogie:

R. Uittien-Jacobs	J.P.Heyelaan 58	41 44 31	voorzitter
-------------------	-----------------	----------	------------

Werkgroep Kroniek van Harderwijk:

G. Verwijs-ten Hove	Friesegracht 13	42 06 93	lid
---------------------	-----------------	----------	-----

Werkgroep Open Monumentendag

N.C.R. de Jong	Beethovenreed 13	42 13 42	voorzitter
----------------	------------------	----------	------------

Werkgroep excursies

J.C. de Groot	Stationslaan 165	42 82 72	lid
---------------	------------------	----------	-----

Hoofdverspreider

P. J. van Wageningen	Mecklenburglaan 84	417335	
----------------------	--------------------	--------	--

Verspreiders

wijknaam	naam	adres	telefoon
1 = Stadsweiden 1	B. Karssen	Gruttomeen 39	42 10 73
2 = Slingerbos	mevr. C.Deitmers	Stationslaan 117-19	41 51 55
3 = Wittenh./Veldkamp	mevr. De Vries	Roosevelttlaan 24	42 67 32
4 = De Stad	mevr. E. Beute-Oskam	Smeeportenbrink 17	41 62 63
5 = Stadsdennen	H. Schaaf	Guido Gezellelaan 4	41 43 38
6 = Stationslaan	H. Skora	Churchilllaan 23	41 53 97
7 = Zeebuurt	L. Postma	Hendric Stevinstraat 8	41 51 78
8 = Hierden	mevr. Messerschmidt	Zuiderzeestraatweg 61	45 21 83
9 = Ermelo	T. Goossens	De Acht Schepel 13	55 42 76
10 = Frankrijk	B.A.M.M.v.d.Voordt	Kuulekamp 6	41 96 15
11 = Drielanden	N.C.R. de Jong	Beethovenreed 13	42 13 42
12 = Ceintuurbaan	P. J. van Wageningen	Mecklenburglaan 84	41 73 35
13 = Stadsweiden 2	C.Th. van der Heijden	Bunschotenmeen 21	42 09 71
14 = Vissersbuurt	J.J.H. Kooiman	Burg. Numanlaan 76	41 96 38
15 = Friesegracht	M. van Broekhoven	Plantage 68	41 51 73

Voor actuele informatie bezoekt u ook onze website

www.herderewich.nl

redactieadres Vittepraetje: redactie@herderewich.nl

De waarde van rust.

Rust en stabiliteit. Als er één bank is die deze waarden weet te behouden, zijn wij dat. Dat komt omdat de Rabobank al meer dan 110 jaar een coöperatie is. Wij hebben dus geen aandeelhouders, maar leden. Onze leden brachten samen geld in en het verdiende geld werd bewaard voor extra zekerheid in mindere tijden. Zo werkt het nog steeds. Maar inmiddels wel met méér dan anderhalf miljoen leden. En hoewel Rabobank nu ook wereldwijd actief is, komen we bij belangrijke beslissingen - hoe groot ze ook zijn - altijd weer terug bij onze klanten en leden. Want die hebben het gewoon nog steeds voor het zeggen. Dat klinkt misschien wat omslachtig. Maar dat zorgt wel voor heel veel rust.

Het is tijd voor een bank
die zichzelf blijft.

Het is tijd voor de Rabobank.

Voor Books & More

ga je naar

Plantage Books & More

Luttekepoortstraat 10
3841 AX Harderwijk
0341-430975

Keus uit meer dan 14.000 kwaliteitsboeken

PLANTAGE **BOOKS & MORE**

HARTMAN

